

”Oförskräckte, trogne, nyktra och litet högfärdige”

Bondkyrko indelta soldater 1684–1901

CHRISTINA BACKMAN

Mellan ca 1684, då det yngre indelningsverket inrättades och 1901, då Sverige fick en värnpliktsarmé, försvarades landet av män som verkligen lyckades förena plogen och svärdet: indelta soldater, ryttare och båtsmän. I varenda socken, varenda större by fanns knektarna på sina torp och de var lika mycket en väsentlig del av socknens liv som prästen på sitt boställe. På senare år har personforskare ägnat de meniga i de indelta styrkorna allt större uppmärksamhet. En omfattande inventering och registrering i databaser pågår, bl a genom *Släktforskare i Uppland* (se Uppland 1991) och under 1995 har krigsarkivarien Lars Ericsson publicerat *Svenska knektar: Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred*, en utmärkt och mångsidig, lättläst historik, som genom sina många illustrationer och sin omfattande litteraturlista torde vara oumbärlig för varje intresserad.

Min avsikt har varit att närmare studera de indelta soldaterna i Helga Trefaldighets socken, där jag själv bor. De dragoner och ryttare som också fanns där, liksom de extra anställda vargerings- eller ”förvaringskarlar”, berörs icke. Källorna har i huvudsak varit de olika rullor och handlingar som finns i Uplands regementes arkiv på Krigsarkivet, i länsstyrelsens arkiv i Uppsala Landsarkiv, kartor i Lantmäteriets arkiv i Uppsala samt olika kyrkoarkiv.

Den del av Uppsalas tätort som idag korrekt kallas Helga Trefaldighets församling men som ännu i mannaminne på goda grunder hette Bondkyrko socken hade redan vid indelningsverkets början, 1684, nog med bönder för att kunna bilda åtta rotar som var och en presterade en knekt till Uplands regemente. Knektarna tillhörde andre kaptens eller Bälinge kompani, från 1800-talet Uppsala kompani. Rotarnas namn är i dag kända stadsdels-

Titeln är hämtad ur början på ”Soldatens Skyldigheter i Fred och i Fält” - vår äldsta soldatinstruktion av major Carl Johan Holthausen, Stockholm 1769.

Foto: Per Backman

I Kronparken, gränsande till Hammarby kyrkogård, ligger rote 138 Sunnerstas soldattorp. Veranda och vedskjul tillbyggda på 1930-talet. Skylten som skall hänga på gaveln är bevarad.

namn: 137 Malma, 138 Sunnersta, 139 Rickomberga, 140 Stabby, 142 Nyvla, 143 Flogsta, 144 Håga och, sista numret i kompaniet, 150 Norby.

Byarna var ganska små, Norby bestod av fyra äldre och två nyare gårdar – med en kärna av bondgårdar och en krans av torp och backstugor. Varje rote skulle bestå av två "hemman" vilket i allmänhet motsvarade fyra mindre gårdar. Bland Bondkyrkos första knektar 1684 återfinns några som rekryterats enligt det äldre indelningssystemet bl a Clement Grelsson Hällberg på 140 Stabby som antagits redan 1674. I övrigt fick rotarna se sig om efter en lämplig rekryt för att inte riskera att bonden själv tvångsrekryterades.

Foto: Per Backman

Rote 142 Nyvla drogs in 1894. Soldattorpet är idag en välskött sommarstuga med tillbyggd förstukvist.

Foto: Per Backman

Torpet 150 Norby. Obs ugnsmuren och skylten. Ej tillbyggd.

Vilka var då dessa blivande försvarare av fosterlandet? Bönderna hade uppmanats att eftersöka ”löst folk, lättingar och driftekrlar, som ingen lovlig hantering för sig hava” men dessa, i den mån de fanns och var arbetsföra, förslog inte långt. Med undantag för en skraddare på 1740-talet och en samtida skomakare, så var alla vi över huvudtaget vet någonting om drängar. Av dessa var tretton bond-söner, sju söner till drängar och åtta torparsöner. Att ta värvning var för de flesta enda sättet att komma över en bit jord och en stuga med möjlighet att gifta sig och komma upp sig lite. Tretton av knektarna var själva soldatsöner, medan en ryttare, en underjägare, en trumslagare och en dragon bidrog med var sin son till de inalles 117 knektar som kunnat identifieras.

Slutligen återfinns en skogvaktare, en gårdssmed, en befallningsman, en skomakare och en gruvarbetare bland fäderna. Tre soldater var ”oäkta”. Om de 64 övrigas härkomst vet vi ingenting.

Tjänstefolk var förr rörligare än man kanske tror. Endast tretton av knektarna var barnfödda i Bondkyrko socken: tre var i Flogsta och Norby, en i vardera Malma, Vipången, Starbo, Håga, Åsen, Ekeby och Lerhagen. Därutöver är 28 andra, mest närliggande Upplandssocknar representerade med åtminstone 43 man men även Västerbotten, Dalarna, Stockholm, Roslagen, Göteborg, Åre, Nyland i Finland, Hällefors silverbruk och Nykö-

ping. Ytterligare minst fem var födda i ”Uppland”. Det kändes förvisso bättre att skicka utsocknes ut i kriget.

Att identifiera varje enskild soldat har inte låtit sig göra eftersom källorna, särskilt i krigstid när förlorad manskap snabbt skulle ersättas, ibland är mer än knapphändiga och de få konkreta uppgifterna (t ex om en soldats ålder) svävande eller inkorrekta. Källäget blir väsentligt bättre efter 1814 med pålitligare uppgifter i rullorna om födelsedatum och ort, mannens längd och civila yrke samt tjänstgöringsmeriter. Den bild som ges nedan baserar sig alltså inte på fullständiga uppgifter om samtliga socknens soldater.

När den uppländske bonddrängen lejdades till soldat av Bondkyrkorotarna var han i allmänhet kring 21 år gammal. Endast två var blott 18, endast en så mycket som 41 år. Var soldaten för späd vid mönstringen, sattes han på tillväxt något år innan han approberades, d v s godkändes. Han kunde även få börja som vargerings-soldat.

Hade nu roten lyckats övertala en ung, manlig och förhoppningsvis välväxt dräng att bli soldat, så skulle kontrakt skrivas. Kontrakten bifogades rekryteringsrullarna och från åtminstone 1800-talet finns flera stycken bevarade för Helga Trefaldighet, bl a i ULA (Länsstyrelsen: Landskontoret). Per Gustavsson Wall, som 1804 antogs i Malma fick förutom stugan, 32 riksdaler 16 skilling i lega, samt för kreatur och sängkläder 24 rdr 16 sk.

Under sin bokhvast, med döden af en skulla, men beträffande
 det egentliga hemkallet, må det, efter uträkning för den till
 han könt för Roten, tillfalla dess afdragar.

8de Nödig vedbrand äskades Soldaten af Byens Skog, efter Byens
 människens anvisning, samt samma bränsla med Rotens dragare
 försvi hemföra, Likaledes äger Soldaten, efter förut skedd
 anmälan, att äskälla häftas till sina nödige kvarnrefor.

9de Miltbete för de kreatur, han af Roten bekommer, ämnas
 tillika med Byens kreatur af samma sort.

Med ofranstående Contract förklarar vi oss, å onse
 sidor nödige som försäkra: Norby d. 27 April 1811.

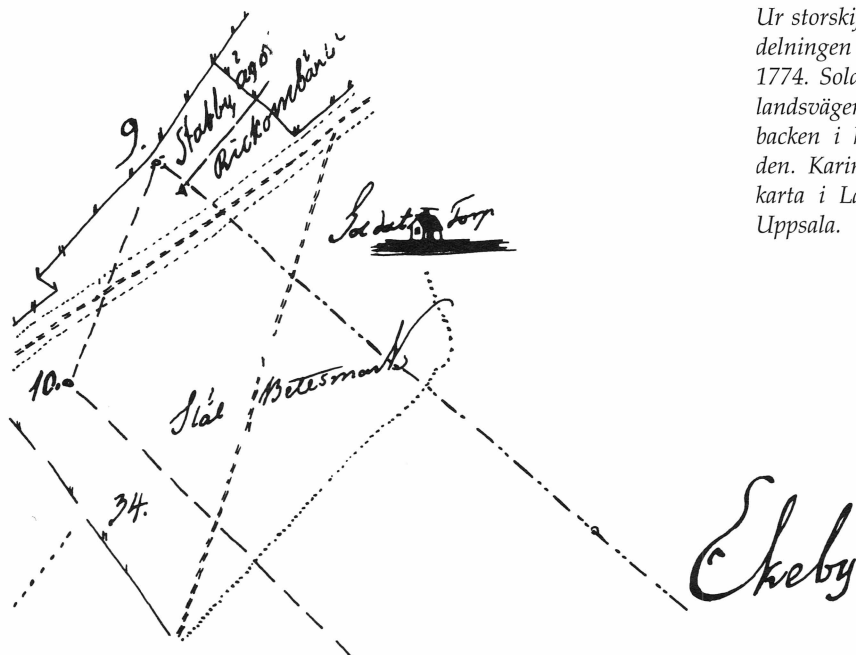
Anders Jonsson Anders Jonsson
 Anders Ericson Peter Lewson
 Eric Andersson Peter Andersson
 Eric Olsson

Underskrifter till
 kontrakt mellan
 soldat Eric Olsson
 (Ljung och hans
 rotebönder på 150
 Norby, 27 april
 1811. ULA.

Roten bestod uniformen bestående av
 surtout, jacka, byxor, damasker, "hatt
 med sitt tillbehör" samt hårpiska – frisy-
 ren var nämligen standardiserad. Han
 fick utsäde till åker, ärtland och rovjord,
 två lass hö om året samt bete. Roten var
 skyldig att "efter nödortft" forsla hem
 hans vedbrand och skjutsa honom till
 kvarnen.

Rote bönderna kunde ibland vara rätt
 tröga att uppfylla kontraktets villkor:
 Olov Olsson Ekman i Malma ("en stor
 karl") fick 1725 gå till landshövdingen för
 att få ut den lega han lovats vid antag-
 ningen fem år tidigare.

Redan vid slutet av 1600-talet hade
 rotarna i Bondkyrko socken byggt stugor
 åt sina soldater, inte inne i själva byn

Ur storskifteskarta över åkerdelningen i Flogsta by 4 juni 1774. Soldattorpet ligger vid landsvägen, norr om Galgbacken i höjd med Bärbyleden. Karin Martinsson efter karta i Lantmäteriets arkiv, Uppsala.

bland böndernas hus längs bygatan, utan på utjordar och malmar där de obesuttna – skomakare och fattiga änkor – kunde få snickra ihop en liten backstuga. Lantmäteriet har ett rikhaltigt kartmaterial och på den äldre ekonomiska kartan från 1861 finns också soldattorpen särskilt utmärkta (som stp.) Likafullt kan det i dag vara svårt att lokalisera torpen.

Nr 137 Malma, som i starkt ombyggt skick stod kvar till 1991 då det trots protester revs, låg bland en samling backstugor på "Malma ägor", ungefär vid nuvarande Malma backe. I närheten, på "Hammarby ägor" ligger Sunnersta soldatens

hem (de första knektarna på 138 heter "Malm"), alldeles norr om begravningsplatsen. Stugan står kvar än i dag, nu panelklädd och med en förstuga från 1930-talet. Den gamla murade spisen finns ännu kvar, men stugan står obebodd, underhållet är eftersatt och framtiden ovisst.

Rickomberga by hade en soldatåker längst i nordost, troligen låg torpet i dess närhet. De tidigaste soldaterna på 140 Stabby heter Hällberg och Hällman och bodde vid Libron på Hällby bys marker, troligen ungefär där Börjegatan går idag. I senare tid låg soldattorpet i Berthåga, där krematoriet nu står.

Nyvla är i dagens Uppsala ett föga känt ortnamn. Själva byn med furirbostället ligger ovanför Librobäck strax väster om Husbyborg, där järnvägen går. Följer man vägen söderut över bäcken och fälten fram till skogsbrynet så ligger som första hus på höger sida Nyvla gamla soldattorp, nu upprustat till sommarstuga. Den ursprungliga inredningen med sin murade spis är dock förlorad och mindre tillbyggnader har gjorts.

Rote 143 hette Flogsta eller Ekeby. Soldattorpets plats står tydligt angivet på en storskifteskarta från 1773. Där Ekeby, Stabby och Rickomberga byars gränser möts i en spets utmed landsvägen till Enköping, söder om denna men norr om Galgbacken, där låg torpet. Att det knap-

past var en åtråvärd tomt förstår man av kartbeskrivningen. "Galgbacken, emellan Byen och landsvägen, emot Ekeby ägor, består av höga och bara berg, utom en liten ställa vid soldathusen..." På Galgbacken står idag telemasten, soldattorpet bör ha legat mittemot Bärbyledens början; stället kallades Snörom.

I Hågaby fanns på 1700-talet sex gårdar och några torp. Något nordväst om högen snett emot Landings stall och något isolerad, låg soldatens hus. Den siste knekten, Jan Erik Blixt, gav det namnet Hågaberg och efter hans död 1932 var det sommarstuga innan det revs.

Lättast att hitta är dock 150 Norby som står kvar än i dag. Halvvägs mellan Norbyvägen och de två stallen i dalen, på

Foto: Per Backman

Den ursprungliga skylten på 150 Norby soldattorp.

höger sida strax efter vägen genom skogen till Hågalalsskolan, ligger det lilla torpet där det legat sedan den första indelta soldaten flyttade in vid 1600-talets slut. Själva stugan är inte den ursprungliga. Enligt *Sveriges bebyggelse: Uppsala län IV* är den byggd kring 1848 och består av ett rum, kök och hall medan ekonomibyggnaderna uppförts 1848-1895. I dag är den täckt med panel men länge syntes den ursprungliga knuttringen. Den siste knekten på roten, Ludvig Emanuel Norrby, har berättat i en intervju i *Morgon Tidningen* (ca 1950): ”nog hade man ett litet helsike med snåla rotebönder ibland, men när man var i tjänst gick det ju någotsånär att få rätsida på saken med reparationer och annat för då kunde man begära syn, och kapten stod alltid på soldaternas sida mot bönderna. ”Så småningom köpte regementet mark från gården, torpet följde med på köpet. ”Och då blev det ordning och reda, fina reparationer och grannlåt. Så nu bor jag som en prins, säger gamle Norrby, som har det putsat och fint som ett dockskåp i stugan – om nu liknelsen tillåtes, när det gäller en gammal krigare, rak i ryggen som en fura och med hotfullt borstiga mustascher modell/ä.”

Att det var påbjudet att förse soldaten med stuga var ingalunda en garanti för att den fanns. År 1717 ställdes Flogsta-bönderna Mats Persson och Anders Ersson till svars vid Ulleråkers häradsting för att ” de måtte visa varest deras gamle soldatehus äro vägen tagne efter det skall

befinnas att där före varit hus men nu alldeles inga”. Som de äldste bönderna i roten borde de haft uppsikt att husen inte förfars eller att nya byggdes, i annat fall borde de plikta 40 daler. Mats och Anders försvarade sig med att husen stått bredvid landsvägen (mot Enköping) och var redan av ålder förfallna en ”dels ock av de förbiresande bortstulna”! Soldaterna själva hade dött i Karl XII:s krig: Olof Olsson Ekman i pesten 1710 i Växjö, Johan Olsson Ekman 23.11 1718 vid Fredrikshald i Norge och Lars Persson Häll troligen vid Poltava, liksom största delen av regementet. Hösten 1728 klagas vid tinget över att merparten av soldatrotarna ”efter så många publicationer” ännu inte ”förfärdigat sina soldatetorp”. För Bondkyrko socknens del rörde det sig om samtliga.

Det var ingalunda bara soldaten och hans familj som bodde i det lilla torpet. Man hade även inhyses som på olika sätt fick göra skäl för husrum och mat. Sålunda var sockenskräddaren Lars Larsson inhyst hos Olof Persson Norman i Norbytorp kring 1690.

Den bästa källan när det gäller hur soldaten hade det i torpet är bouppteckningen. Sådana finns bevarade från slutet av 1700-talet och framåt. De handlar givetvis om de mera lyckligt lottade, som kunnat bli korpral eller undgått krig och sjukdom och alltså överhuvudtaget haft något att lämna efter sig. Det var långt ifrån alla.

Den tidigaste bevarade bouppteckningen är 150 Mårten Ersson Hedengrens,

han dog 8.5 1775 i lungshot, 44-årig, efter att ha tjänt i 18 år. I boet fanns en liten silverbägare samt två ljusplåtar av mässing och tre porslinstallrikar. Till vardagsbruk fanns 11 tallrikar och 12 skedar av trä. Bland hans verktyg märks en ullsax och en ask med skomakardon som låter ana att han, liksom många kollegor, "extraknäckte" som hantverkare. Möblemanget var sparsamt: ett furuskåp, en färdig och en påbörjad kista, två stolar, en barnstol och ett säte. Resten av möblemanget var troligen väggfast: sängar, bord och bänkar. I fähus och lada stod soldatens röda ko och likaledes röda kviga, tre gamla får med sina fyra lamm samt en sugga.

Korpralernas kvarlåtenskap är rikhaltigare. Jan Jansson Åberg blev vid 24 års ålder korpral på 144 Håga. Som sådan ledde han sina mannar ut i Gustav III:s onödiga krig mot Ryssland och avled i Ekenäs 1788. Hans enda överlevande arvingar av nio barn var 16-åriga Olov och 8-åriga Brita.

Korpralen och hans Anna hade var sin vigselring av äkta guld – man får förmoda att de två mässingringarna var till vardags. Även här fanns ett par små silverpjäser och dessutom en kröningspenning. Av porslin hade man sex stycken blå och vita tallrikar, en karott med fat och en smörask men till vardags fat och skedar av tenn. Tre spetsglas och tre ölglas samt två kristallflaskor kunde dukas fram på bord med både duk och servetter. Frun hade två speglar att skåda sig i. En kor-

pral var självklart litterat och därom vittnar inte enbart bibel och psalmbok utan även "Sjöbecks begrepp om svenska processer". Skrev korpralen brev så hade han pitschaft av järn till sigillet. Slutsumman på tillgångarna var 2 765 rdr, bland skulderna märks 1:16 för Olofs skolgång och 2:20 för "abcbok och kathjes" åt flickan.

Största delen av sina inkomster fick den indelta soldaten från jorden han brukade så det kom an på honom själv att bäst utnyttja sina möjligheter. En soldat skulle vara gift och bröllopet stod oftast tämligen omgående efter det att kontraktet undertecknats: hustruns arbetskraft var oumbärlig. Det är betydligt svårare att skildra Bondkyrko sockens soldathustrurs liv än deras mäns. Källorna är knapphändiga och namnskicket torftigt: att följa en Stina Olsdotter eller Anna Andersdotter bland många andra med ofta slarvigt angivna födelsedata och födelseort låter sig svårigen göras.

Så snart som möjligt efter konfirmationen måste ungdomen ut och tjäna, skaffa sig "laga försvar", för att inte bli betraktade som löst folk. De blivande soldathustrurna var nästan undantagslöst pigor. Även bland flickorna finns det en rörlighet över sockengränserna. Endast fyra av de till sitt ursprung identifierade soldathustrurna har hört hemma i Helga Trefaldighet och två kom från Domkyrkoförsamlingen. Stockholm, Sillerud, Kristianstads och Kalmar län samt Tenala i Finland har producerat var sin, övriga 42

kom från inalles 27 olika Upplandssocknar. Fäderna var i allmänhet bönder eller torpare, men åtminstone 12 var soldater, en dragon och en sågare.

I krigstid blev de nygiftas eventuella lycka kort. Mannen skeppades iväg och hustrun, ofta gravid, lämnades att ensam sköta torpet. Det stipulerades ofta i kontrakten att en bortavarande knekts hustru skulle få hjälp av hans rotebönder med att bärga skörden och köra hem ved. Men hur gick det om mannen stupade eller dukade under för fältsjukan? Änkan hade oftast rätt att sitta kvar på torpet till skörden bärgats, men sedan skulle hon och barnen lämna plats för den nya soldaten. Hur gick det då för änkan? Det är en, särskilt i äldre tider, mycket svårforskad fråga.

I några fall tycks änkan ha lämnat socknen, möjligen för att flytta hem till föräldrarna. Någon gifte om sig men endast en, Karin Persdotter, änka efter Erik Nordgren i Norby, blev ”konserverad”, dvs gift med mannens efterträdare, Mats Norström, år 1743. De flesta tycks ha blivit kvar som inhyses, antingen hos mannens efterträdare eller i någon närbelägen stuga och fick väl hjälpa till där de kunde. Alltför många fick dra sig fram i misär. Redan 1696 sades Olof Normans änka i Norby gå omkring och tigga och 1695 hade Erik Malms hustru begravts gratis för sin fattigdoms skull. Några var accepterade fattighjon, fick ”fattigdel” eller satt i fattigstugan i Rickomberga. Mot mitten av 1800-talet tycks dock änkornas villkor

ha förbättrats och de försvinner ur fattiglängderna.

Någon gång skymtar soldathustrurna i rättsprotokollen för Ulleråkers härad. År 1723 hade Samuel Sundströms hustru Margareta bestulits på bl a en svart klädeströja medan Ekmans hustru Maria mist ett ”västgöta bordtäckte något slitet och halvnött”. Det var hustrun till vårdväktaren i Uppsala, Elisabet Olsdotter som tillstod gärningen ”beklagandes sitt stora oförstånd och vanvett”. Trots att stöldgodset återlämnats måste hon böta – eller smaka riset – samt en söndag undergå offentlig kyrkoplikt i sockenkyrkan.

Vi föreställer oss gärna att soldattorpet kryllade av ungar. Särskilt för tiden före ca 1770 är det svårt att med exakthet ange hur många barn som föddes, men av de 23 barnfamiljer som konstaterats, hade två familjer sju respektive sex barn, två familjer hade fem barn var, sju var trebarnsfamiljer medan åtta soldater hade endast ett barn. Alltför många av dessa barn dog i späda ålder och att fäderna stupade som unga män eller mödrarna avled i barnsäng begränsade också familjens storlek. Efter 1770 blir bilden klarare och 40 barnfamiljer har konstaterats. Av dessa hade fem nio barn var, en hade åtta och en sju. Hela tio familjer hade sex barn och fyra fembarnsfamiljer fanns. Sex soldater hade bara ett barn. Freden, vaccinet och potatisen hade väl gjort sitt till.

Barnens öden har inte följts, men knektar, skomakare, drängar och pigor

blev de flesta. Korpral Åbergs barn fick ju en viss skolning men i mitten på 1800-talet har soldaten Kämpe i Norby den anmärkningen på sig i husförhörslängden att han är mycket försumlig när det gäller barnens uppfostran. Knekten Per Persson Bro i Nyvla, slutligen, begrov 14 februari 1696 ett stackars barn som sades vara hermafrodit.

Man ser gärna den indelta soldaten som en rask gosse, lång och välbyggd. Verkligheten motsvarade inte alltid idealen, i synnerhet under de ständigt återkommande krigen på 1600- och 1700-talen då det blev allt svårare att ersätta de avlidna. Från mitten av 1700-talet anges soldatens längd i rullorna, först i kvarter (ca 15 cm), senare i fot (ca 30 cm) och tum (ca 2,5 cm), sist i centimeter. Av 42 knektar var 31 mellan 167 och 175 cm långa. Den längste, korpral Gustav Färm i Nyvla, mätte 6 fot 2 tum eller ca 185 cm, ingen soldat var under 165 cm. Ofta kasserades en lejd knekt såsom varande "liten och osynlig" eller "fyller inte upp munderingen". Det var bättre att anpassa soldaten till de förefintliga persedlarna än att kosta på ny uniform! Ibland ställs en ung knekt på tillväxt eller antas motvilligt i brist på bättre.

Den nyantagna skaran av Anders Perssöner och Erik Janssöner fick en identitet genom det soldatnamn de tilldelades. De pittoreska namn vi är vana att anse som soldatnamn förekom också i Bondkyrko socken (Kämpe i Norby, Blixt i Häga) men de allra flesta tillnamn hade di-

rekt anknytning till rotens namn och var utformade i normalt borgerlig stil. Mest utpräglad förekommer detta i Rickomberga med åtta Rick och fyra Rickman eller sviten Norman-Norberg-Norgren-Norström-Nordgren-Nord-Norrby i Norby. Framåt 1800-talet fick dessutom soldaten själv påverka valet av namn: Grymmer byts till Sahlberg och Liten (endast 165 cm) blir Stolt.

Spelade då våra Uppsalaknektar en ärofylld roll under regementets fanor i krig? Vann de odödlighet på slagfältet?

Det är svårt att i rullorna skilja mellan stupade och dem som dukade under för sjukdomar: "död på flottan" kan betyda bådadera. Poltava utplånade Upplands regementes meniga inklusive Bondkyrko-soldaterna. Under Karl XII:s kampanj i Norge dog 143 Ekman. "Lilla ofreden" ledde till att Anders Malmfeldt "förkämmit i Action med Ryssen på Flåttan" 1740 medan Jöns Ekbohm, Mats Håberg och Erik Norgren avled i Finland. Anders Rickman dog 1759 i Stralsund under Pommerska kriget, korpral Jan Åberg och Erik Nord under kriget 1788-90 liksom Per Ny.

Under Pommerska kriget sårades Lars Ekbohm i axeln och Mats Norström fick ett "sönderkrossat" ben. Andra skador var knappast en följd av krigshandlingar: Malmasoldaten Olof Olsson Ekman fick avsked 1729 då han "Haltar och har skada uti ena foten medelst det ena tån blivit avhuggen och den andra förlamat". Olof

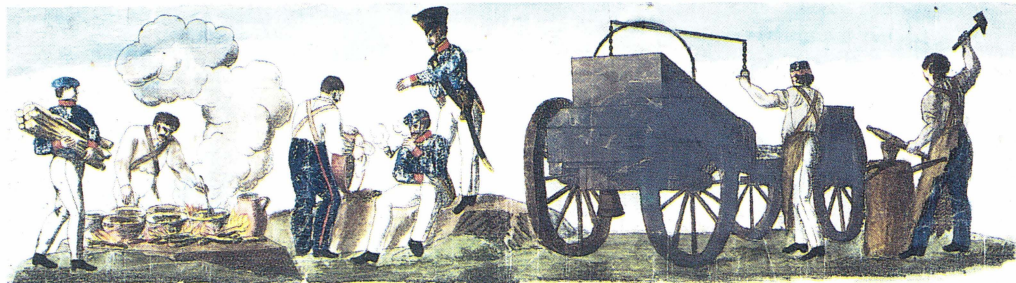

Foto: Uppsala Universitetsbibliotek

Koktross. Akvarellerad konturteckning i Uppsala universitetsbibliotek.

Granström i Stabby avskedades 1729 efter "ett fall från kläckstapeln och då bräckt ryggen uppå sig, varpå en kallus "brosk-bildning" sig satt". Troligen hade Olof varit en av de soldater som satts in i återuppbyggnadsarbetet efter Uppsala brand 1702. Jan Erik Rick fick sin skada på Ladugårdsgärde "vid prövning av en brygga". Den ofta återkommande gikten var troligtvis en följd av det hårda soldatlivet med fuktiga och kalla nattkvarter.

Få av våra knektar nådde befordran eller fick utmärkelser. Endast Jan Ersson Sund, som tjänstgjort även vid kungens egen grenadjärbataljon, fick medalj för bedrifter i krig. Det var "karlar av gott uppförande, som hava drift och ambition, samt kunna väl skriva, för att anteckna vad anbefalt bliver" som kom ifråga som korpraler såsom soldatsonen Jan Erik Rick, dragonsonen Gustav Färm och soldat Klars son Carl Erik Svan, den senare, liksom Ludvig Norrby, som fick furirs avsked, dock efter indelningsverkets upphörande.

Många av knektarna fick vitsordet att de hade tjänt väl. I socknen var en sådan man väl ansedd och korpral Flink, Erik Skön och Johan Stolt blev alla efter avskedet kyrkovaktare i Helga Trefaldighets församling. Andra skötte sig mindre bra. Den 20-årige drängen Erik Jansson Norrman lockades ingalunda av krigarlivet. Han rymde och sades ha sitt tillhåll i Djurgårdstorpet. Efterspaningarna var framgångsrika och i december 1713 skickades han iväg försedd med vadmalsrock, "skinböxa" och hatt men utan att ha fått skinntröja, bröstlapp, halsduk, skjortor, handskar, strumpor eller skor. Hans oro var befogad: jämt ett år senare, den 18 december 1714 dog han på flottan. Att Lars Ekbohm, som tillfångatagits vid Stolpefähr och tvingats i preussisk tjänst, senare deserterat till österrikarna och tjänat dem i ett år innan han kunnat komma åter till Flogsta, får väl snarast ses som en merit.

Rent civila förseelser gjorde en del sig skyldiga till: Anders Ny fick slita spö för

inbrottsstöld och ströks ur rullorna 1807. Andra straffades för liderlighet. Både Erik Stolt och Erik Jung ställdes på ett års förbättring för fylleri, en nog så förstälilig förseelse då den förra led av "gammal, svår och obotelig andtäppa" och bägge av svår gikt.

Ibland kunde soldaten helt oförskyllt få med rättvisan att göra. Den 20-åriga Anders Johansson Överman från Hällefors silverbruk i Värmland hade antagits till soldat av Nyvla roten i oktober 1713. Detta tycks ha väckt harm hos sonen till en av rotebönderna, Anders Olsson, som kanske själv spekulerat på knektplatsen.

Söndagen 11 oktober, vid 10–11 tiden, hade Överman "sprungit och sjungit på övermod" på hemvägen från kyrkan, glad över sin utnämning. Drängen Anders, som inte förstått hans värmländska dialekt, började mulna till. När de skulle sätta sig till bords – rotebonden hade tydligen den dagen soldaten i maten – bad Anders Olsson soldaten läsa bordsbönen. Tonen var tvetydig och Överman "hade givit den Onde i våld, som äta skulle". Drängen, möjligen stärkt av en eller annan kyrksup, fattade nu humör, grep soldaten med ena handen i axeln och den andra i örat. Soldaten sprang upp, vägrade äta mat i den gården, eftersom rotebonden skulle "se honom så gärna som den Onde och kvinnfolken i gården se ut som vargar och björnar och rätt som de spetat ut ögonen på kalvskinn". Knekten fick en örfil av drängen, sprang in i det

andra gårdshuset, drängen efter för att truga honom att äta, det vägrades och slagsmålet var i full gång.

Väl hemma hos sig ville Överman röka en pipa tobak men drängen slog sönder lerpipan, slog karlen och drog honom i håret samt satte tummarna i hans ögon. Soldaten for ut igen, drängen efter och slog ikull honom, drog honom åter i det långa håret, slog ett slag mot näsan så att blodet flöt. Den stackars knekten kom på fötter och sprang till bonden Erik Olssons fönster och bad honom notera hur Anders "far med honom såsom en hundvalp". Ännu en gång slogs knekten blodig.

Till intrånget hos Erik nekade drängen. Överman hade ju stått ute i lidret och där kallat honom för "fitta". Erik, som suttit och spisat middag, visste inte vem som börjat slagsmålet men Anders hade legat ovanpå. Knekten hade visserligen kommit till fönstret och bett att få bli insläppt, men Erik ansåg sig inte ha med saken att göra. När till sist Anders mor kommit och tagit sonen med sig ut genom porten hade Överman plockat upp en sten och slagsmålet var åter i full gång.

Eftersom tolvman i Hällby inte var hemma hade länsman synat Övermans skador och funnit honom "blå och riven" och flera vittnen intygade villigt hur blodig han varit. Överfallet, till vilket knekten var oskyldig, var även att betrakta som sabbatsbrott, varför Ulleråkers häradsrätt dömde drängen Anders efter följande taxa:

1 blånad: 1 daler 3 skilling silvermynt; 1 blodsår: 1 dl 6 sk smt; för 3 hårdrag: 3 gånger 3 dl samt för begånget sabbatsbrott: 2 dl 16 sk smt. Dessutom skulle Anders sitta två söndagar i stocken.

Med tanke på drängens snarare än soldatens stridsvilja kanske fel man hade antagits till knekt. Anders Övermans militära karriär – så när som att han 1729 kommenderats att arbeta med Uppsala slotts återuppbyggnad – förlöpte oemärkt. Lam i höger axel och knä fick han avsked 1735 och ägnade sig sedan åt skomakeri innan han 13 januari 1765 avled av ålderdom och sjuklighet. Han är den enda av Helga Trefaldighets soldater av vars stridsduglighet vi har en skildring.

Åldern tog så småningom ut sin rätt, soldaten ”casserades” eller begärde avsked för sin orkeslöshets skull, oftast i 40–50-årsåldern även om en enstaka var så gammal som 72 år. Av 59 soldater för vilka vi har uppgifter avled en vid 86 år, två vid 84, en vid 80, åtta vid 70–79, 7 vid 60–69, 7 vid 50–59 och resten tidigare. Tio knektar dog av lungsot, två av lunginflammation respektive ”bröstvärk” samt en av ”håll och stygn”. Rötfeber (kallbrand), gastrisk feber och rödsot skördade var sitt offer liksom pesten. Johan Färm, som hade bensår, föll utanför förstugudörren och avled medan Abraham Rick hittades död i ån.

Tjänstgöringstiden hade varierat betydligt: från ett (13 man) till som mest 36 år, 42 hade tjänat mindre än tio år, 22 mer

än 25 år. Den som tjänat länge och med goda vitsord kunde rekommenderas till underhåll, andra försörjde sig som torpare, skraddare och skomakare eller, i bästa fall, kyrkvaktare. Många fick en fristad hos något barn, ingen tycks ha blivit fattighjon.

Mot slutet av 1800-talet märks den nya tiden allt mer, även bland de indelta soldaterna. Industrialiseringen fortskred, folk flyttade i allt snabbare takt till städerna och självhushållningens tid var förbi. Norbyrotens sista knekt, Ludvig Emanuel Norrby intervjuades någon gång kring 1950 i *Morgontidningen*:

”förr i tiden var det ibland ett kattrakande, när man skulle få den minsta reparation utförd, och jag vet många, som hellre än att bråka med rotebönderna drogs med eländet eller själva kostade på reparationerna av sin fattiga lön. Det var inte så fett alla gånger skall jag säga – titta hit i kontraktet vad vi hade: mulbete för 1 ko och 2 får, 4:95 hektoliter råg, 4,5 hl korn, 0,5 hl ärter och vidare litet hö och halm. Och den kontanta lönen var just inte mycket – när jag började 1894, så var det fem (!) kronor om året, och det blev man just inte fet på. Men det gick i alla fall, fast man fick inte ligga på latsidan mellan mötena och inte då heller förstås – fast då var det ju exercis och övningar och marscher! men roligt var det, fast disciplinen var sträng. Värst var det förstås för dom

som hade många barn, slutar Norrby fundersamt och ler bistert vid minnet av nappatagen med fyra rotehållare som höll hårt om pungen."

Av de sista indelta knektarna i Bondkyrko socken blev 138 Karl August Staf vaktmästare och bodde på Skolgatan, 139 Sven Axel Rick fick avsked 1913 och tycks ha lämnat Uppsala, 140 Johan Arvid Rönn var "lägenhetsinnehavare" i f d Kvarntorpet i Husbyborg och 144 Jan Erik Blixt fanns kvar i Håga efter avskedet 1907. Malma hade dragits in till statsverket på 1830-talet och Nyvla 1894. Endast 143 Carl Erik Svärd och 150 L E Norrby tycks ha stannat vid regementet, den förre till 1927, den senare till 1945.

Det finns idag mycket litet tillgängligt för allmänheten som påminner Uppsalaborna om 250 år av indelta soldater. Varken Upplandsmuseet, Universitetsbiblioteket eller Folkminnesarkivet har något material om socknens knektar. På Hammarby och Uppsala gamla kyrkogård står ett par gravstenar från sen tid. Av de åtta

torpen finns 138 Hammarby/Sunnersta, 142 Nyvla och 150 Norrby kvar; Malma revs så sent som 1991. Under 200 år var dessa män, sprungna ur bondeleden, kärnan i Sveriges försvar. Regimentena har lämnat Uppsala, kasernerna ombyggts för civilt bruk. Kaptensgården vid Håga bro har tillåtits förfalla så att den snart river sig själv. Skulle inte Uppsala kunna hedra sina gamla knektar genom att upprätta ett effektivt skydd och en ordentlig skötselplan för åtminstone de två av Bondkyrko sockens tre kvarvarande soldattorp som ännu i huvudsak bevarar sin ursprungliga karaktär? Mycket snart är det för sent.

Inventering av Upplands soldater, båtsmän och ryttare pågår i Släktforskare i Upplands regi. Helga Trefaldighets sockens knektar är redan inmatade i databasen. Intresserade hänvisas till Sune Menker, Stubbåkersvägen 7, 743 34 Storvreta, tel 018- 36 67 33.

Christina Backman är fil mag och arbetar som aukt turist guide